

PATAKI FERENC

MTA Pszichológiai Intézete, Budapest

A CSOPORTKUTATÁS KÖZÉRTÉKE*

A csoportlélektan alighanem egyike tudományágunk legtöbbször mérlegelt s legalapossabban reflektált hazai kutatási irányainak. Emlékeztet, hogy az első szociálpszichológiai munkaértekezlet (1972) is sokoldalúan számot vetett a hazai kutatások eredményeivel s a témakör nem kevés nyomasztó dilemmájával (lásd HUNYADY, PATAKI, VÁRINÉ, 1976, 191–250. o.). E sorok írójának alkalmá nyílt arra, hogy az elmúlt másfél évtized folyamán többször is áttekintse a csoportlélektani kutatás helyzetét és mozgásirányait, vitára kínálván az elemzésekből levonható következtetéseket (PATAKI, 1969, 1977, 1980.).

E tanulmány rendeltetése az, hogy számot vessen a 70-es évtized fejleményeivel. Amiként az első szociálpszichológiai tanácskozásunk a 60-as évek mérlegét vontta meg, olyképpen kell most szembenéznünk a lezárt évtizeddel.

Hadd fűzzem tüstént hozzá: az alább következő megállapítások nem vállalkozhatnak a teljes hazai termés módszeres és elemző áttekintésére. Csupán a nemzetközi háttér egyes tendenciáit s a hazai kutatások néhány vitagócát szeretném röviden megvilágítani.

A háttér

Induljunk ki abból a kérdésfeltevésből, hogy vannak-e a hazai kutatásoknak originális, sajátos vonásai, s ha igen, melyek ezek?

Vagy inkább arról van szó, hogy kutatásaink — legyenek akár elméleti, akár empirikus ihletésűek — csupán egyfajta „felzárkózást” jelentenek a nemzetközi mozgáshoz? Más szóval: közelítenek ugyan a sokat emlegetett „nemzetközi színvonalhoz”, egyre többet hasznosítanak a külföldi kutatások fogalmi, elméleti és metodikai eredményeiből, de ma még nincsenek igazán originális, nemzetközi figyelmet keltett eredményei.

Bár a kérdésfeltevés nem is titkoltan sugall egyfajta határozott értékelő mozzanatot, jómagam jelentékeny eredményként tudnám elkönyvelni azt is, ha a másodjára említett alternatívára igenlő választ adhatnánk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy magam erre a következtetésre hajlok: gyors és nem elhanyagolható „felzárkózási” folyamat zajlott a 70-es évtizedben is, de a kutatási irány változatlanul „belterjes” maradt. Nincsenek a nemzetközi tudományos életben széleskörűen számon tartott új eredményei.

*A tanulmány az 1982 novemberében tartott Szociál- és Szervezetpszichológiai munkaértekezletre készült vitaanyag kibővített változata.

Természetesen ez a megállapítás csak akkor méltányos, ha a csoportkutatást egybevetjük a hazai pszichológia többi ágával, s azzal is számolunk, hogy az eredmények nemzetközi bemutatásának köre (kongresszusok, tanácskozások, idegen nyelven közreadott tanulmányok stb.) öröndetesen kitágult. Ez utóbbi alighanem a 70-es évek egyik fontos eredménye. Józanul számolnunk kell azzal is, hogy a „kis országok” tudományos eredményeit mily nehezen asszimilálja a nemzetközi tudományos élet, kivált a társadalomtudományi összefüggésekkel átitatott területeken. A szocialista országok viszonylatában pedig sajnálatos módon lassan alakulnak ki a kölcsönös publikációs együttműködési formák.

Mármost a bevezető kérdés némileg alaposabb megválaszolásához is közelebb férközhetünk akkor, ha egy pillantást vetünk a nemzetközi fejleményekre, majd ezek hátterén szemügyre vesszük a 70-es évtized hazai kutatásainak jellemző vonásait, eredményeit.

Megkönnyítheti dolgunkat az a körülmény, hogy a kezünk ügyében van az *Annual Review of Psychology* 1982. évi kötete, amelyben McGRATH és KRAVITZ nem csupán az elmúlt három év (1979–1982) eredményeit tekinti át, hanem röviden méltatja az előző kötetekben adott „diagnózisok” és „prognózisok” sorsát is. Ez a tömör szemle azért is kiválóan megfelel céljainknak, mert jól szemlélteti a csoportkutatás körül zajló szemléleti és hangulati fordulatokat, s az újra és újra visszatérő megoldatlan kérdéseket, amelyekről egyébként részletesen ír STEINER (1980) is magyar nyelven olvasható tanulmányában.

Az *Annual Review*-ben 1961-ben jelent meg Shaw tollából az első – kifejezetten a csoportkutatásnak szentelt – elemző szemle. Ez még – az 50-es évek árnyékában – a felhőtlen optimizmus időszaka volt, amikor úgy tűnt, hogy a csoportkutatás a szociálpszichológia vezető, sokat ígérő kutatási iránya. Shaw zárómondata így hangzik: „A jövő (ti. a csoportkutatás jövője – P. F.) ragyogónak látszik.”

Ettől kezdve (1970-et kivéve) háromévenként sorjázta az új és új elemzések. De Steiner már 1964-ben megütö a kétely hangját, s megfogalmazza azokat a megoldatlan kérdéseket, amelyek ettől kezdve újra és újra visszatérnek. A kutatási terület széthasadozik apró, egymástól elszigetelt és független tematikus birodalmakra, amelyek között hiányzik az integráció. Alig-alig fordítanak figyelmet a folyamat jellegű csoporttörténetekre; túltengenek a retrospektív beszámolók. Általában pedig elmondható, hogy nem kielégítő az empirikus (főként laboratóriumi) adatszerzés és az elméletképzés egyensúlya.

Ettől kezdve fokozatosan erősödik a kétely és a rezignáció; erősödnek a kritikai hangok, amelyek a 70-es évek elején HELMREICH, BAKEMAN és SCHERWITZ (1973) szemléjében tetőznek. Ők egyenesen kimondják: „a király meztelen”. Újra emlegetik a kutatási terület kaotikus képét, valamint azt az ismétlődő, vezető motívumot, hogy a módszertani eszközök kifinomultságának, szigorúságának és pontosságának fejlődése, valamint a közlemények számának növekedése még szembeötlőbbé teszi a teoretikus invenció mind kiélezettebb hiányát, az elméleti meddőséget, továbbá a kutatási eredmények alkalmazhatóságának korlátait, a „külső validitás” megoldatlanságát. Mint mondják, e területen szemlélhető leginkább a kutatás Gresham-törvénye: a rossz kutatások tömege kiszorítja a jót.

A rossz közérzet tényeinek felsorakoztatása mellett nem kevésbé fontos annak

kiemelése, miben látják a követendő ösvényeket. Íme: nagyobb hangsúlyt tenni a csoportfolyamatokra; alaposabb figyelemben részesíteni az időben lezajló változásokat; szaporítani a többváltozós kutatások számát; nagyobb hangsúlyt tenni a kognitív változók tanulmányozására, valamint az egyén és a helyzet közötti interakciókra; növelni a természetes csoportokkal végzett kutatások részarányát a laboratóriumi kísérletezés rovására.

A 70-es évek második felében (1976, 1979) kiegyensúlyozottabb lesz a szemlék hangvétele — inkább szolid, tárgyyszerű beszámolók — s a megszólalók kerülnek a tágabb összefüggések, az optimizmus vagy a pesszimizmus létjogosultságának firtatását. Fokozatosan kiemelik viszont a feladatvezérelt csoportfolyamatoknak, a teljesítménynek, valamint a kutatási terület történeti összefüggéseinek időszerűségét és fontosságát. Változatlan marad a teoretikus modellek hiányának, az elméletképzés alacsony színvonalának a felpanaszolása.

McGrath és Kravitz, áttekintvén a két évtized mérlegét, mintegy összefoglalja a fő következtetéseket. Kiemelik, hogy a csoportkutatás mindmáig távol van attól, hogy megjelje a szükséges egyensúlyt az elmélet, a módszer és az adatok között. Úgy ítélik, hogy tulajdonképpen Lewin óta túlsúlyra került és uralkodik egyfajta ateoretikus látásmód. Mint mondják, „... az elmélet iránymutató keze híján valószínűnek látszik, hogy a kutatási terület az egyik divatos témától a másikig vándorol majd” (1982, 219. o.). Nem tagadják ugyan a kutatások produktivitását, de nyomatékosan említik az újjászületés szükségességét. S mintegy Shaw felhőtlen optimizmusára válaszolva, némi rezignációval vagy inkább realitásérzéssel, így fejezik be szemléjüket: „... a jövő bizonyára ragyogó lehet. De nincs semminemű kényszerítő ok arra, hogy ennek így is kell lennie” (uo.).

Ha ki akarnánk emelni e két évtizedet átfogó, rövid áttekintés fő következtetését, ami persze elsősorban az ún. alapkutatások mérlegét érinti, bizonyosan az elméletképzés gondjait tehetnénk szóvá. De végtére is: milyen elméletről és milyen elméletképzési stratégiáról lehet szó a csoportkutatás esetében? E kérdésre a későbbiek során visszatérünk.

Némiképp másfajta tanulsággal szolgál, ha — ismét csak élvén egy előnyös lehetőséggel — megvizsgáljuk, mifajta kép tárul elének a francia csoportkutatások elemző áttekintéséből. A közelmúltban tette közzé KAES és PONS (1981–1982) az 1946 és 1976 közötti francia — csoportkutatással foglalkozó — tudományos irodalom dokumentatív elemzését. Az elemzés 1211 — témába vágó — közleményt vizsgál, és pedig egyaránt figyelembe véve a szociológia, a szociálpszichológia és a klinikai gyakorlat terepét.

Felettébb jellemző (s egyúttal tanulságos módon fényt vet a kutatási terület és a valóságos társadalmi folyamatok közötti kapcsolatra), hogy e közleményeknek több mint a fele az 1968-at követő nyolc év alatt jelent meg. Mintha a francia társadalom — egyebek között — azzal válaszolt volna az 1968-as krízisre s a benne működő ideológiai és politikai kihívásokra, hogy magasra lendítette a társadalmi intervenciónak azokat a formáit, amelyek a csoportkutatás gyakorlati (alkalmazott) módjainak tekinthetők.

Még világosabb lesz ez a tendencia, ha azt is felidézzük, hogy az egyes szűkebb tudományterületek, diszciplínák milyen arányban részesedtek a közleményekből. Az adatok így festenek: szociológia — 4,7%, kísérleti (főként laboratóriumi) szociálpszi-

chológia — 14,6%, klinikai pszichológia — 41,2%, pszichoanalízis — 39,5%. Nem kevésbé érdekes — főként kutatók számára — az a kérdés, hogy vajon a közlemények milyen típusú csoportok vizsgálatának adataira támaszkodtak. A százalékos megoszlás itt az alábbi képet mutatja: tréning csoportok (groupe de formation) — 26,7%, terápiai csoportok — 23,8, pszichodráma csoportok — 18,9, valóságos csoportok — 18,9, laboratóriumi csoportok — 11,5.

Más szóval — és elsősorban ez a fejlemény méltó figyelmünkre — az összes vizsgált csoportoknak 69,4%-a a céltudatos intervenció (fejlesztés, diagnózis, terápia) gyakorlati tennivalóit szolgálta, éspedig szembeszökő klinikai-terápiai rendeltetéssel. Kétségtelen, hogy manapság ez a klinikai orientáció (erőteljes pszichoanalitikus hangsúllyal) jelenti a francia kutatások megkülönböztető vonását, s egyúttal aligha vitatható egyoldalúságát.

Egy bizonyos értelemben ez a tendencia úgy is szemlélhető, mint sajátos — bár minden bizonnyal nem tudatos — válasz azokra a dilemmákra, amelyekre az Annual Review szemléi utaltak. A nyitott kérdéseket — így az ott hevesen vitatott elméletképzési gondokat — úgyis szólván „meg lehet kerülni” (esetleg új inspirációkat is remélve) a kutatás gyakorlati orientációjának felerősítésével, az alkalmazás energikus kiterjesztésével. Minden esetre ma már módosítanunk kell azon a közkeletű hiedelmen, hogy a gyakorlati irányú csoportkutatás és az alkalmazott csoporttechnika elsősorban az amerikai valóság jellemzője.

Az imént idézett francia adatok mellett erre utalnak az angol szociálpszichológia újabb törekvései is, ahol ugyancsak erőteljes hangsúlyt kapnak az alkalmazási erőfeszítések. De míg Franciaországban ezek elsősorban a klinikai és a tréning gyakorlathoz kapcsolódnak, addig Angliában szembetűnően nagyobb figyelemben részesülnek a szervezetek és az ipari rendszer ketében működő csoportok s a céltudatos szervezetfejlesztés egész problémaköre. Egészen természetes, hogy ilyen körülmények között csökken a laboratóriumi kísérletezés részaránya, s gyorsan bővül azoknak az adatoknak a köre, amelyek céltudatosan befolyásolt, reális csoportok vagy hosszabb időn keresztül nyomon követett (például terápiai) csoportok vizsgálatából erednek. Ennek pedig logikus következménye, hogy az idődimenzió és a folyamatelvű-genetikus elemzés a korábbinál jóval nagyobb szerephez jut.

A nemzetközi háttéren zajló fejlemények közül — úgy ítélem — érdemes kiemelni még két mozzanatot: Turner újszerű kísérletét a csoportok „kognitív újradefiniálására” (lásd TURNER, 1978), illetve Petrovskij és munkatársai elméleti erőfeszítéseit.

Turner kísérlete minden jelentős vonatkozásban Tajfel befolyását viseli magán. A szerzőnk a jelenkori (nyugati) csoportkutatásban két jellemző elméleti modellt vél felfedezni. Az egyiket „szociális kohéziós modell”-nek nevezi, s úgy ítéli, hogy a kísérleti szociálpszichológiát ma ez a modell uralja. A belőle eredő szemléletmód lényegét abban látja, hogy az a társadalmi csoportok megragadásában és vizsgálatában két alapvető kritériumot alkalmaz. Először, a fizikai és pszichológiai interdependenciát, vagyis a csoporttagok közötti affiliációs-interaktív kötelékeket. Másodszor, a kölcsönös társas befolyásolás révén és ennek termékeként előállt társas struktúrát.

Ez a modell és a neki megfelelő elméleti pozíció a csoportokat úgy határozza meg, mint véges számú egyén együttesét, akik közvetlen (szemtől szembe) interaktív viszonyban állanak egymással; közöttük kölcsönös vonzalmi és befolyásolási viszony-

latok alakulnak ki; az együttes kifejlesztheti (bár ez nem szükségszerű) a szerepek és státusok rendszerét. A hangsúly itt a „pszichológiai együttességen” (psychological togetherness, Zusammengehörigkeitsgefühl), valamint azon a feltételezésen van, hogy a csoportot a kohézió tényezője hozza létre és tartja fenn. Ez utóbbi nem egyéb mint a tagok kölcsönös (emocionális) vonzalma és attitűdje egymás iránt. Bár Turner némiképp leegyszerűsíti a „kohéziós modell” jellemzését, nem tagadja, hogy igen sok kísérleti eredmény ebben a keretben is jól értelmezhető.

Mindamellett úgy gondolja, hogy a másik modell, nevezetesen a „szociális identifikációs modell” alkalmasabb lehet a kutatási adatok integrálására és a nyitott elméleti kérdések megoldására. Az „identifikációs modell” a csoportlét oksági tényezőjét a tagok énfogalmában (self-concept) fedezi fel. A lényeg itt sokkal inkább az, hogy a tagok miképpen észlelik és definiálják önmagukat, mintsem az, hogy milyen érzelmekkel viseltetnek egymás iránt. Más szóval: a csoportthovatartozást — alternatív módon — egyaránt értelmezhetjük mind kognitív, mind affektív jelenséggként. Turner felfogása szerint azonban a társadalmi csoport nem egyéb, mint „két vagy több ember, akik közös szociális azonosulásban (identifikációban) osztoznak, vagy ami csaknem ugyanezt jelenti: önmagukat egyazon szociális kategória tagjaiként észlelik” (TURNER, 1978, 1. o.).

Turner nézete szerint ez a „kognitív definíciós” modell több kísérleti adattal áll összhangban, mint a másik modell. Módot ad a csoporton belüli és a csoportközi jelenségek integratív kezelésére, éspedig elsősorban a belőle eredő két oksági folyamat (a szociális kategorizáció automatikus működése, illetve a szociális azonosulások, valamint az általuk kitágított motívumok) feltételezése révén. Emellett jó néhány újszerű elméleti és kísérleti feltevést rejt magában, s végül is alkalmas lehet arra, hogy a két modellben egyaránt megglehető igazságmozzanatokat egységes csoportelméleti koncepcióban foglalja össze.

Az elmúlt évtizedben a szovjet szociálpszichológiában Petrovskij és munkatársai erőfeszítéseinek eredményeként — ma már széles körű kísérleti alapra támaszkodva — ugyancsak kialakult egy sajátos közösséglélektani elméleti irányzat, amely kezdetben „sztratometriai elmélet”-nek nevezte önmagát. Majd — arra törekedvén, hogy logikai és elméleti kapcsolatot teremtsen a Leontyev-féle tevékenységkonceptióval — körmonfontabb elnevezést kapott: a csoportokban és közösségekben létesült „személyközi kapcsolatok tevékenységelvű közvetítésének elmélete”.

Petrovskij néhány írása magyar nyelven is napvilágot látott, de visszhang nélkül maradt. Az utóbbi időben az irányzat képviselői monografikus munkákban foglalták össze eredményeiket (PETROVSKIJ, SPALINSZKIJ, 1978; PETROVSKIJ, 1979), amelyek napjainkban a szovjet szociálpszichológia mértékadó és originális, tankönyvbe kívánczó vívmányainak minősülnek. Erről tanúskodik az egyik legfelkészültebb, vezető szovjet szociálpszichológus, ANDREJEVA (1980) reprezentatív tankönyve, amely a csoportlélektan kérdéseinek szentelt fejezetben önálló részt szán a közösséglélektan sajátos problematikájának, s azt csaknem teljes egészében Petrovskijék eredményeire és szemléletére alapozza. Ezek a tények meglehetősen széleskörűen tükröződnek a többi szocialista ország pszichológiai közéletében is, főként az NDK-ban.

Petrovskij elméleti kiindulópontja az a feltevés, hogy a csoportlélektan tágabb keretei között léteznie kell egy specifikus fejezetnek, amely az emberi csoportok saját

tos típusát — a közösségeket — vizsgálja, és pedig nem a maguk szociológiai vagy normatív-deklaratív elvontságában, hanem kifejezetten a szociálpszichológiai hagyomány keretében, e tudomány fogalmi és módszertani eszközeivel. Mi több, a szocialista valóság viszonyai között a „csoportszerűség” csupán részleges esete lehet az átfogóbb szociálpszichológiai közösségelméletnek; a nyugati szerzők kutatási eredményei is csak ennek szem előtt tartásával asszimilálhatók.

A szemlélet tengelyében két megfontolás áll. Először, a közösség kitüntetett megnyilvánulási módja, létének alapvető dimenziója az együttes, célirányuló tevékenység konkrét tartalma; ez „közvetíti” a csoport valamennyi egyéb megnyilvánulását. Másodszor, a közösségi mivolt a csoportfejlődés produktuma. A közösség meghatározott fejlődési szakaszokon, fejlődési szinteken végighaladva jut el érett állapotáig, ezért mind aktuális állapotában, mind fejlődésmenetében meghatározott „rétegek” (sztrátumok) különíthetők el benne (a csoporttevékenység tartalma; a tagok viszonya e tevékenységhez; a tevékenység által „közvetített” személyközi viszonyok; az affektív interperszonális kapcsolatok).

Az utóbbi megfontolás egyúttal azt is jelenti, hogy Petrovskij és munkatársai a csoportjelenségeket mindig egy-egy meghatározott fejlődési szakasz, fejlettségi szint háttérén és annak általános jellemzőivel összefüggésben igyekeznek vizsgálni és értelmezni. (A diffúz csoporttól a közösségig vezető úton öt ilyen szakaszt különítenek el.) Nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy a csoportaktivitás vizsgálata során a mennyiségi jellemzők mellett mindig számolni kell a minőségi jellegzetességekkel, jóllehet az utóbbiakat is pontos kísérleti logika mennyiségi mutatóinak nyelvén — s nem spekulatív, tisztán verbális eszközökkel — kell leírni. Ilyenformán mintegy „kétfrontos” harcot igyekeznek vívni a kizárólag mennyiségi tényezőkkel operáló formalizálás és a deklaratív-normatív elvontsággal szemben.

Mint látható, az irányzat elméleti és kísérleti kérdésfeltevéseiben rendkívül sok ésszerű, a csoportkutatás egészének tapasztalataira és egyúttal a szocialista valóságban folyó empirikus közösségkutatás eredményeire reflektáló mozzanat van. Külön alá kell húzni, hogy Petrovskijék minden hipotézisüket, elméleti megfontolásukat igyekeznek kísérletileg ellenőrizni; ez az energikus kísérleti-empirikus törekvés az irányzat egyik fontos és rokonszenves jellegzetessége.

Mindemellett elgondolásaikban jó néhány olyan vonásra bukkanhatunk, amelyek megítélésem szerint, alapos okkal bírálhatók vagy legalábbis vitathatók. A sztratometrikus koncepciót mintha valaminő görcsös erőfeszítés jellemezné avégett, hogy mihamarabb az önálló, teljességgel originális és zárt teória benyomását keltse. Részben ezzel magyarázható, hogy túlteng benne a terminológiai neologizmus: új és új csoportlélektani terminusok, fogalmi eszközök létrehozására való törekvés, anélkül azonban, hogy ezeket kellően és módszeresen egybevetné a rendelkezésünkre álló fogalmi apparátussal. (Igencsak jellemző, hogy az 1979-ben közreadott monográfia, „A közösség pszichológiai elmélete” végére külön „terminológiai magyarázó szótárt” kellett illeszteni.)

Ebből ered az is, hogy miközben az elmélet minden korábbinál érdemlegesebben óhajt reflektálni a nyugati csoportkutatás eredményeire, ezt igen gyakran csupán az egyes elméleti irányzatok elvont-kritikai jellemzésének szintjén teszi meg, s kevésbé veszi tekintetbe a szerteágazó kísérleti eredményeket. Így például a sztratometrikus

koncepció egyik kitüntetett fogalma — a csoport értékorientációs egysége (ÉOE) — alig-alig kapcsolódik azokhoz az ismert kutatásokhoz, amelyek a csoportkohézió vagy az affiliáció — egyebek közt például a barátság — vizsgálata keretében oly nagy figyelmet szentelnek az attitűdinális hasonlóságoknak és különbségeknek. Holott a vizsgált szociálpszichológiai jelenség azonos! Ez a fajta erőszakolt eredetiségre törekvés olykor nehézzé teszi az irányzat előfeltevéseiből származó kutatási eredmények áttekintését és világos elemző megítélését.

E lehetséges fenntartások mit sem módosítanak azon az alapvető megállapításon, hogy feltétlenül hasznos volna a hazai csoportkutatásban is számot vetni a sztratometrikus koncepció elméleti törekvéseivel, inspiráló eredményeivel és vitatható mozzanataival. Egyebek közt azért is, mert ez módot adhat a nyitott elméleti kérdések egész sorának mérlegelésére.

Ezúttal nem tudjuk követni sem Turner, sem Petrovskij gondolatmenetének részleteit. Elgondolásaikat más okból — nem a részletes ismertetés szándékával — idézem. Úgy látom ugyanis, hogy a nemzetközi háttérben végbemenő s itt érintett néhány fejlemény jól szemlélteti a csoportkutatás újszerű mozgásirányait.

Mind állhatatosabban és mind több oldalról fogalmazódik meg az a felismerés, hogy a csoportkutatás új fellendülése főként az újszerű elméleti kezdeményektől, a csoportra vonatkozó elméleti keretek kidolgozásától függ. Csak ettől remélhető, hogy a terület nem marad a gyorsan váltakozó, „divatos” témák foglya, hanem képes lesz megragadni a kritikus és döntő jelenségeket (folyamatelvű-genetikus látásmód; az idő és a feladatdimenzió szisztematikusabb tekintetbevétele; a reális csoportok komplexebb jelenségtani elemzési egységeinek kialakítása stb.).

A gyakorlati alkalmazás igényének oly szemmel látható felerősödése több forrásból — egyebek között kényszerűségekből is (például a kutatások finanszírozása) — táplálkozik: a kapott eredmények „relevanciájának” bizonyítási szándékából; ideológikus előfeltevésekből, olykor illúziókból; a laboratóriumból való menekülés készletéből; a terepkutatás, a reális csoportok „árfolyamának” növekedéséből.

Úgy vélem azonban, az okok egyike abból a feltevésből ered, hogy az elméleti invenció megújítása inkább a gyakorlati csoportmunka, az eleven csoporttapasztalás vagy tágabban szólva: a „szociotechnika” szférájából eredhet, mintsem az alapkutatások laboratóriumaiból. A feltevés kétségtelenül megalapozott, de csak a jövő döntheti el, mily mértékben. Annál is inkább, mert a vezető kutatók számottevő része — minden újszerű felismerés ellenére — sem hajlandó kiadni a kezéből azokat a tudományos eszközöket, amelyeket az egzakt kísérletezés bocsát rendelkezésünkre. Még akkor sem, ha egyébként nyugtalanul fürkészik a különböző kutatási technikák és eljárások újszerű kombinálásának lehetőségeit, s mérlegelik az új elméleti kezdemények (például az ethogenikus irányzat) esélyeit.

Turner vállalkozása azért is tünetértékűnek látszik, mert világosan jelzi a kognitív orientáció előretörését a csoportkutatásban. Magam is úgy látom, hogy ez a törekvés újszerű elméleti és gyakorlati integrációs esélyeket kínál a csoportkutatásnak; hozzájárul ahhoz, hogy kiemelkedjék kétségtelen elkülönültségéből, bezártságából, s ilyen formán új horizontok táruljanak fel előtte.

Gyanítható, hogy a 80-as években az elméleti invencióból, a gyakorlati tapasza-

latokból és az integratív elméleti erőfeszítésekből származó ösztönzések különös együttthatása és kölcsönös befolyása fogja meghatározni a csoportkutatás arculatát.

A 70-es évtized itthon

Mindig kockázatos egy-egy rövid időszakot holmi általános jellemzők címkéivel ellátni. Kivált akkor, ha nem nyílik tér a terjedelmes argumentációra. Ezért az alábbi megállapítások csupán közelítő és eleve vitára szánt széljegyzetek lehetnek.

Az a benyomásom, hogy a 60-as évek második felében nagy lendülettel újjáéledt kutatási szál hazánkban hozzávetőleg a 70-es évtized derekáig futotta ki magát, majd ezt követően némi elbizonytalanodás, illetve differenciálódás következett be. Ebben az időszakban egyszerre zajlott két – hatásában alig felbecsülhetően fontos és eredményes – kontinuitás-helyreállítási folyamat. A hazai szociálpszichológia helyreállította önmaga történeti és tudományos folytonosságát (MÉREI és munkatársai felszabadulás utáni kezdeményeivel), illetve a nemzetközi tudományossághoz fűződő kapcsolatait. Éspedig nem csupán egyszerű asszimilációval, hanem konkrét kutatásokkal, elméleti és gyakorlati eredményekkel.

Érdekes, hogy nagyobb szabású, elméleti, empirikus vagy módszertani érdekű monografikus munkák inkább az évtized első felében jelentek meg (MÉREI, 1972, 1974; GAZSÓ, PATAKI, VÁRHEGYI, 1971; PATAKI, HUNYADY, 1972; BÚZÁS, 1974; ENGLÄNDER, HARSÁNYI, KOVÁCS, 1975; HUNYADYNÉ, 1977), éspedig úgy, hogy sokfajta tematikus irányban tájékozódó közlemények hulláma fogta őket közre (a csoportok értékviszonyai; iskolai, munkahelyi, terápiai csoportok és közösségek vizsgálata; reális csoportok szociografikus leírása).

Az évtized második felére mintha megcsappant volna a hazai csoportkutatás lendülete és termékenysége, legalábbis ami az évtized első felére jellemző, nagyobb szabású vállalkozásokat illeti. Ezt az első benyomást azonban célszerű némileg árnyaltabban is mérlegelni, nehogy félrevezető legyen. Legalábbis két fontos tény ugyanis összetettebbé teszi a képet.

Határozottan kitapintható, hogy a 70-es évek folyamán a hazai és a nemzetközi csoportkutatási eredmények – elméleti megfontolások, módszertani eljárások, kérdésfeltevések – széleskörűen elterjedtek. Részben szervesen beépültek a felsőfokú (pszichológiai, pedagógiai, szociológiai) képzés anyagába, a különféle továbbképzési programokba (egyebek között az ipari és gazdasági, valamint a politikai vezetőképzésbe), részben pedig határozottan ösztönözték a gyakorlati csoportmunka különböző változatainak elterjedését (a közművelődésben, a nevelőképzésben, a klinikumban, az ifjúsági mozgalomban, a szervezetfejlesztésben).

Ez a jelenség ugyan kevésbé látványos, kevésbé szembeszökő, de eredményeiben és következményeiben igen fontosnak kell tekintenünk. Létrejöttében pedig nem elhanyagolható szerepet játszott az a körülmény, hogy a magyar nyelvű – eredeti és fordított – csoportlélektani irodalom gazdag választékot kínál az érdeklődőknek, legyen szó akár kutatókról, akár gyakorlati szakemberekről. Alighanem igaz, hogy ma a csoportlélektan az a szociálpszichológiai kutatási irány, amely legsokoldalúbban van képviselve a hazai közvéleményben.

A másik fejlemény még inkább említésre érdemes. Akárcsak a francia kutatások tendenciáinak ismertetésénél láttuk, hazánkban is hangsúlyáttevéődés érződik a gyakorlat, az alkalmazás, a „szociotechnikai” látásmód irányában. Úgy látom, hogy az évtized második felében ez a szál határozottan felerősödött, és újfajta arányt hozott létre az alapkutatások, valamint a gyakorlati csoportmunka s a hozzá kapcsolódó vizsgálódások között. Különösen fontosnak és perspektivikusnak minősíthető olyan új kutatási irányok kialakulása, mint a csoportos döntéshozatal vizsgálata (KOVÁCS, 1982).

Hadd tegyem tüstént hozzá, amennyire meg tudom ítélni, ez a fejlemény sajnálatos módon nem érintette a munka világának elmélyült szociálpszichológiai vizsgálatát, eltekintve Varga Károly szervezetfejlesztési kutatásaitól, valamint Járó Katalin és Veres Sándor eleddig átfogóan még nem közreadott kezdeményezéseitől. Ezt a tényt mindenképpen kedvezőtlennek, sőt nyugtalanítónak kell ítélnünk, akár a sokat emlegetett társadalmi szükségletekre, akár magának az alkalmazott csoportlélektannak a belső fejlődésére gondolunk. Úgy látom, hogy az effajta kutatások intézményes bázisai sem tudtak kialakulni és megszilárdulni az elmúlt évtizedben, holott erre kiélezett társadalmi igény mutatkozik.

Ezzel szemben, úgy vélem, határozottan erősödött és elmélyült a terápiai csoportok jelenségvilágának elemzése (Buda Béla, Fűredi János, Hidas György, Zöld Bálint), s éppen a vizsgálat időszakban bővült ki a pszichodráma alkalmazását elősegítő formalizálási eljárások kidolgozásával (MÉREI és mts., 1981).

Az évtized új fejleményei közé tartozik, hogy hazánkban is kialakult és elterjedt a kifejezetten személyiségfejlesztő célzatú (vagy „divatosabban” szólva: önismereti) tréningcsoportok kísérleti gyakorlata, s napvilágot láttak az első átfogó igényű beszámolók (lásd GÁDORNÉ, 1980).

E kísérletek elsősorban a nevelési folyamathoz kapcsolódtak, s a diákokra és a nevelőkre (tanárjelöltekre) egyaránt kiterjedtek. Hasonló törekvések látszanak érvényesülni a közművelődés gyakorlatában, bár az ide vágó tapasztalatokról szóló dokumentumok, beszámolók szűkösebbek, s inkább tisztán metodikai jellegűek.

Változatlanul folytatódott az iskolai csoport- és közösségkutatás termékeny szála; ez alkalmazza leginkább a többszemponú szociometria módszertani eredményeit az iskolai társulások (elsősorban az iskolai osztályok és a bennük létesült mikrocsoportok) elemzésében (MÉREI, 1974; MÉREI, VÁRHEGYI, 1976; DOBÁK, VASTAGHNÉ, VASTAGH, 1976; VASTAGH, 1980). Nem kevésbé jelentős a kognitív szociálpszichológia (főként az attitűdkutatás) eredményeinek alkalmazása az iskolai kollektivitás bonyolult jelenségeinek vizsgálatában (HUNYADYNÉ, 1977).

Egészében véve azonban az a benyomásom, hogy az iskolában folyó csoport- és közösséglélektani kutatások rendkívül sokat nyerhetnének azzal, ha erőteljesebben összekapcsolódnának és együttműködnének azokkal a leíró szociológiai kutatásokkal, illetve az ifjúságkutatás tágabb keretébe sorolható vizsgálódásokkal, amelyek a fiatalok társas életének jelenlegi társadalmi tendenciáit kézzelfogható konkrétsággal tárják fel — és pedig mind az intézményes alakzatokban, mind a lokális és spontán keretekben. Sajnálatos módon ez utóbbi kutatások ma még meglehetősen szűkösek, és eleddig kevés érintkezési felületet kínálnak a szociálpszichológiai kutatás és gyakorlat számára.

Mindemellett említést érdemel, hogy egyes szerzők a szociográfia és a publicisztika eszközeivel igen gyakran nyúlnak olyan jelenségekhez, amelyek elkerülik a módsze-

res kutatás figyelmét, s amelyek rendszerint a fiatalok valamely marginális csoportjának helyzetét érintik (csövesek, „aluljárói társadalmak”, narkózók, állami gondozottak, popzenekari közösségek, veszélyeztetett fiatalok stb.). Ezekben a közleményekben nem ritka az indulati elem és a tendenciózus előadásmód túltengése, egyebek közt azért is, mert a hazai intézményes kutatási formák nem fogják át kielégítően a maguk eszközeivel ezeket a nyugtalanító jelenségeket.

Az utóbbi időben kezd kirajzolódni az az esély, hogy azok a néprajzi terepkutatások, amelyek a kulturális antropológiai szemlélet erőteljes befolyása alatt fejlődnek, rendkívül értékes szempontokkal, módszerekkel és eredményekkel gyarapíthatják a társadalmi csoportok működésére vonatkozó ismereteinket, különösen ami a reális csoportok jelenségvilágát illeti. Várható és remélhető, hogy a 80-as évtizedben határozottabban körvonalazódnak majd a szociálpszichológiai csoportkutatás említett integrációs lehetőségei. Ez minden érintett fél számára kölcsönös haszonnal járna.

A gyakorlati hangsúlyok erősödése nyomán abban vélem felfedezni a legidősebb tennivalót, hogy megeljük annak a módját, miként lehetnek hasznosíthatók az elméleti reflexió és az elméletképzés számára a gyakorlati csoportmunka eredményei és tapasztalatai. Ennek híján ugyanis maga a gyakorlati csoportmunka is könnyűszerrel rutinszerűvé válhat. Belesüppedhet a mindennapi gyakorlat gépies szűrkeségébe, módszertani-technikai egyoldalúságába; nélkülözheti az eredményesség kritikus elemzését, sőt még az eredményesség világos kritériumainak megfogalmazását is.

Az ún. alapkutatás viszont légüres térbe kerülhet, és elvont-spekulatív irányba mozdíthat, ha nem képes reflektálni a tömeges tapasztalatra, ha nem tud ösztönzést meríteni belőle. Ennek azonban nem csupán az a feltétele, hogy a két szféra között folyamatos és érdemleges legyen az együttműködés, hanem az is, hogy a gyakorlati csoportmunkában erősödjék az elméleti-szintetizáló törekvés és a kritikai önreflexió. Éppen évégett volna fontos, hogy a manapság meglehetősen elszigetelt gyakorlati területek (klinikum, nevelésügy, ipari-gazdasági rendszer, közművelődés, mozgalmi szervezetek stb.) között is szorosabb legyen a kölcsönhatás, a tapasztalatok és az eszmék cseréje-mozgása.

Ha megalapozottan optimista várakozásokkal kívánunk belépni a 80-as évtizedbe, akkor a kutatási területnek ezt a mindenirányú belső kooperációját, kölcsönös és érdemleges egymásra hatását kellene minden lehetséges eszközzel szorgalmaznunk.

Csoport és/vagy közösség?

A kérdésfeltevés valójában szorosan kapcsolódik az imént vizsgált hazai fejleményekhez. Minden vonatkozásban azok terméke, s bennük éleződött ki, bár – mint láttuk – magát a problémát a szocialista országok szociálpszichológiai gondolkodása is magának tudja.

Ma – mintegy hallgatólagos megállapodással – a „közösség” kategóriáját kétfajta jelentésben használjuk.

Egyrészt érték-konnotáció nélkül mint „objektív” fogalmat, mint a „csoport” szinonimáját, amellyel különböző rendű és rangú társadalmi együtteseket nevezhetünk

meg (faluközösség, hagyományos közösségek, iskolaközösség, a „közösséghiány”, a „szocialista nemzetek közössége” stb.).

Másrészt úgy beszélünk a közösségről mint sajátos minőségekkel jellemezhető, világos normatív- és érték-kritériumokkal rendelkező társulási módról. Ebben az esetben a „közösségi” minősítés egyfelől a közösségalakulás társadalmi feltételeire, a közösségbe lépő ember társadalmi pozíciójára, szabad társulási mozgásterére utal, másfelől pedig bizonyos — közelebről nem kielégítően definiált — „pszichológiai optimumnak” és egyfajta konstruktív társadalmi igazgatási-önigazgatási elvnek (demokratizmusnak) az egybekapcsolódására.

Mindez azt is jelenti, hogy a közösségi mivolt a csoportfejlődési kontinuum (a csoportfolyamatok) meghatározott szakaszához kapcsolható. E fejlődés (a közösségi önteremtési folyamat) terméke, amennyiben természetesen maga a fejlődés végbemehet, és végbe is megy. Hadd szögezzem le: magam az utóbb említett felfogásra hajlom.

A kérdés vitatása körül kétségtelenül megfigyelhető bizonyos tartózkodás, s ezért a különböző szemléleti pozíciók „békés egymás mellett élésének” lehetünk tanúi. Egészen természetes, hogy a normatív szempontú szemléletmód elsősorban a tágn értelmezett pedagógiai világban érvényesül, beleértve a társadalompedagógiai s a velük kapcsolatos etikai és szociológiai-filozófiai megfontolásokat is.

Meglehet, a tartózkodás azzal magyarázható, hogy a csoportkutatás terén dolgozó szociálpszichológusok körében van némi fenntartás a spekulatívnak tetsző, elvont és ideologikus kontextusba illeszkedő eszmefuttatásokkal szemben. Ennek jó okai lehetnek, csak éppen kérdéses, hogy nem kell-e más tényezőkkel is számolnunk. Minden esetre némileg paradox, hogy a nyugati szociálpszichológiában mindinkább kifejezett érdeklődés támad a szocialista országokban folyó „közösségkutatás” iránt, elfogadván, hogy itt sajátos tudományos áramlatról van szó. (Még akkor is így van ez, ha ott a „kollektizmus” szó olykor a szocialista társadalmak becsmérlő jelzőinek repertoárjába tartozik.)

Mármost akár váratlanoknak is tekinthetjük, hogy a kérdés újólágos hazai napirendre tűzése nem a pszichológia vagy a pedagógia berkeiből indul ki, hanem Hankiss Elemér értékszociológiai kutatásaiból, különösen pedig vitát kavart tanulmányából (lásd HANKISS, 1982). Hankiss a mai magyar társadalom feszültségeinek, zavarainak és belső bajainak egyik fő forrását abban a jelenségben látja, amelyet a „közösséghiány” szóval illetett. A diagnózisa általános megállapításait bizonyosan oszthatjuk, még akkor is, ha a részleteket illetően bőven akad ok a vitára is.

Ezúttal azonban fontosabb lehet az, hogy Hankiss definíciós törekvéseiről ejtünk szót, jóllehet elemzéseiben ez némiképp alárendelt jelentőségű. Hankiss kétségtelenül pozitív értékkontextussal kezeli a közösség kategóriáját. Ez kitetszik abból is, hogy hiányát társadalmi „betegségként” diagnosztizálja. Magát a közösséget eképpen határozza meg: „... közösségnek az emberek olyan együttélését nevezem, amelyet a következő négy tényező köt össze: közös érdek, közös cél, közös értékrend és a fenti három tényező meglétének tudata vagy más szóval a „mi” tudat” (HANKISS, 1982, 64.).

Hankiss elemzése elsősorban leíró szociológiai — s helyel-közzel tudatosan publicisztikai — jellegű. A társadalmi közösségeket illetően azonban kifejezetten érték-tételező, s ebben az értelemben normatív jellegű. A szerzőnek természetesen nem állt

szándékában, hogy a csoportkutatásból meríthető adatokat felsorakoztassa. Az iménti definícióval azonban jogosultan szembeszegezhető a szokásos ellenvetés: e kritériumok a maguk elvont alakjában épp úgy jellemezhetik az antiszociális alakzatokat, mint a legkülönbözőbb társadalmi és ideologikus tartalmakat hordozó tömörüléseket, a legelterőbb belső életrenddel, irányítási és öngazgatási mechanizmussal rendelkező közösségeket.

Hankiss különbséget tesz „közvetlen” és „eszmei” közösségek között, s az utóbbiak közé sorolja például a 15–16. századi humanisták nemzetek feletti, együvé tartozó erkölcsi közösségét is. Az érdekesítő elemzések sodrásában azonban végképp nyilvánvaló lesz, hogy a közösség szó itt valójában valaminő általános összetartozás s általában az emberi csoport szinonímája. Értéket nem maga a sajátos társadalmi minőségű csoport jelent, hanem az az egzisztenciális fontosságú, társadalomontológiai érvényű tény, hogy a közösségek integrálják az egyént a társadalomba; létük teszi egyáltalán lehetségessé az értelmes és egészséges társadalmi létezést.

Mint mondja, „embernek s társadalomnak egyaránt szüksége van közösségekre. Az *embernek*, mert a közösség biztonságot nyújthat neki, tartalmat, célt adhat életének, nagyobb hatékonyságot szándékainak, a gazdagabb kibontakozás lehetőségét személyiségének. És a *társadalomnak*, mint egésznek, mert közösségek gazdag hálózata nélkül atomizálódik, egyedeire esik szét, tehetetlen tömeggé formátlanodik, képtelen az egyéni érdekek sokféleségét társadalmilag hatékony csoportterdekké felerősíteni, egymással szembesíteni s ezzel önmaga belső önmozgását, fejlődését biztosítani” (i.m. 63.).

E szavak is világossá teszik, hogy Hankiss érdeklődése másirányú, mint a szűkebben vett „professzionista” csoportpszichológiáé, sőt, mint általában a kísérleti szociálpszichológiáé. De alighanem ebből is ered, hogy a Hankiss által adott közösség-fogalom rendkívül absztrakt. S miközben a szerző a legelevenebb mai jelenségekről szól, fogalmával a legkülönbözőbb történeti és társadalmi jelenségeket fogja egybe.

Méltánytalan lenne azonban tanulmányán a magunk „háztáji” gondjait és szemléletét számon kérni. A tény azonban kétségtelen: a közösség-fogalom sajátos értelmezésével és széles körű használatával újólág ráterelte a figyelmet a bevezetőben említett kategoriális zavarokra, többértelműségekre, s az érdeklődés előterébe emelte őket. Mélyen mag vagyok győződve arról, hogy tudományunk nem halaszthatja túlságosan soká az itt kínálkozó kérdések sokoldalú – nem csupán a pszichológia fogalmaira és eredményeire támaszkodó – megvitatását.

Köztudott, hogy a „közösség” és a „kollektívizmus” fogalma nem örvend jó egészségnek manapság: korábbi rossz tapasztalatok, vulgarizáló és deklaratív hagyományok ülik meg őket, mindaz, amit Marx a „nyers kommunizmus” elnevezéssel foglalt össze. A jogosult kritika és újraértelmezés azonban olykor értéktagadáshoz, „radikális” szakításhoz is vezet, s ez nem csupán a mindennapi társadalmi lét világában, hanem a tudományos gondolkodásban is zavarokat okoz. Hankiss munkájának kétségtelen érdeme, hogy egy – a kísérleti szociálpszichológiáétól, a hagyományos csoportkutatástól elütő nézőpontból – ismételten és élesen exponálta a kérdést.

Végül is mifajta elméletről van szó?

Az eddigiek során újra és újra szóba került a csoportkutatás elméleti gyengeségeinek az ügye: a teoretikus invenció hiánya, az elméletalkotás és az elméleti integráció számos fogyatékosága. Az erre vonatkozó elmékedésekben és elemzésekben azonban gyakran nem lelünk többet, mint általános panaszzkodást s a tény rögzítését. Kevesebbszer kerül sor annak módszeres vizsgálatára: mifajta elméletre is kell hát gondolnunk a csoportkutatás teoretikus gyengeségeiről szólván?

Természetesen ehelyt éppen csak jelezni lehet a kérdés megközelítésének néhány fontos irányát. Úgy látom, változatlanul nincs alapos okunk arra, hogy felülvizsgáljuk a csoportlélektan létét megindokoló szemléleti kiindulópontot: az emberi csoportok sajátos, önálló szociálpszichológiai történésrendet és jelenségszintet képviselnek. Valóban sui generis törvényszerűségeik, másra (az egyéni viselkedésre) közvetlenül nem redukálható jellegzetességeik vannak, amelyek éppen a csoportlét ontológiai tényéből erednek. Ha ez igaz, akkor egyszerűnek látszik a válasz: a kutatásnak ezt a jelenségszintet kell módszeresen vizsgálnia, ennek elméletét kell létrehoznia.

Két kiegészítő megszorítást azonban tüstént hozzá kell fűzni az iméntiekhez. Az egyik: mind nyilvánvalóbbnak látszik, hogy ezt az elméleti keretet nem lehet kizárólag a statikus-strukturális szemléletmódra alapozni. Csak egy dinamikus, folyamatelvű és genetikus látásmód lehet alkalmas arra, hogy a csoportjelenségeket ne valamely elvont „csoport”, hanem egy dinamikus folyamatsor jellemzőiként ragadja meg, és eképpen értelmezze. Úgy vélem, hogy ez a felismerés az Annual Review szemléitől kezdve egészen Petrovskijék kérdésfeltevéséig mind közkeletűbb lesz. Így talán mód nyílik arra is, hogy az egymásnak gyakran ellentmondó megállapításokat, kísérleti eredményeket — legalábbis azok egy részét — a csoporttörténekek eddig elhanyagolt idői dimenziója mentén kielégítően elrendezhessük.

A másik megszorítás: a csoportokra vonatkozó elméletalkotásnak kellően „nyitottnak” kell lennie ahhoz, hogy az emberi csoportok rendkívül nagyfokú változatosságával, heterogenitásával és típusgazdagságával számolni tudjon, s ne mintázódjék kizárólag — vagy csaknem kizárólag — a laboratóriumi, mulékony és valódi történettel nem rendelkező csoportok modelljére. Ebből feltehetően az következik, hogy a csoportelméletnek jayára válnék mind a tipológiai elemzések és kísérletek kiterjesztése, mind pedig az alapvető közös felismerésekre, a kutatási „törzssanyagra” támaszkodó belső differenciálódás.

Valójában a gyakorlati csoportmunka már mintegy megelőlegezi és meg is valósítja ezt a differenciálódást, hiszen merőben különböző (terápiái, nevelési, tréning, termelő, naturális stb.) csoportok konkrét jelenségvilágával foglalkozik. Mindebben kokázat is lappang: a csoportelmélet széthasadozhat egymástól független, más és más gyakorlati funkciójú csoportok tapasztalati „elméleteire”, technikai rutinjaira. Mondanom sem kell, nem ezt vélem a belső differenciálódás termékeny és perspektivikus útjának. De a gyakorlatnak ez a mozgásiránya magában rejt egy komplexebb, nyitottabb és rugalmasabb elméleti integráció esélyeit is. Gondolom, ennek megerősödésében kellene bizakodnunk.

Az elmondottakkal egyenrangú fontosságúnak ítélem azt, hogy enyhüljön, majd megszűnjék a csoportelmélet bizonyos — kétségtelenül megfigyelhető — elkülönültsé-

ge a szociálpszichológia és általában a pszichológia (sőt, esetenként a szociológia) vezető áramlataitól, elméleti mozgásirányaitól. Ma egy kissé olyan benyomást kelt a csoportlélektan, mintha különös „vákuumban” lenne; legalábbis nem kellően világosak, még kevésbé kidolgozottak a kifelé mutató (intradiszciplináris és interdiszciplináris) kapcsolatai.

Pedig módfelett tanulságos, hogy Lewin csoportelméleti gondolkodása jórészt a személyiséglélektanban (és részben a fejlődéslélektanban) megfogalmazott eredményeken és következtetéseken nyugodott, és oda is kapcsolódott vissza. Köztudott, hogy a csoportlélektani kutatás már eddig is milyen termékeny ösztönzéseket kapott a pszichológia kognitív áramlataitól és a kognitív szociológiától (feltételesen beleértve a szociolingvisztikát is).

A külső ösztönzések azonban helyel-közzel inkább zavarokat okoztak. Így például feltehető, hogy a leíró-strukturális szociológia, amely elsősorban a „társadalmi morfológia” kutatásában érdekelt, a maga hatásaival olykor hozzájárult a csoportkutatás elmerevítéséhez és némi beszűküléséhez, formalizálásához. Ezzel szemben a szimbolikus interakcionista látásmód — minden vitható mozzanata ellenére — éppenséggel a dinamikusabb és „pszichológiaiabb” törekvéseket ösztönözte.

Ezért perdöntően fontosnak és időszerűnek látszik, hogy gondosan megvizsgáljuk a csoportkutatás — hadd mondjam így — elméleti „integrációs felületeit”, a termékeny kölcsönhatások legígéretesebbnek látszó szálait. Mint az eddigiekből kitűnt, jómagam ezeket a személyiség- és fejlődéslélektan, a kognitív szemléletmód (beleértve a szociológiát is) keretében és a szimbolikus interakcionista hagyományban vélem felfedezni, nem szólván ezúttal részletesen a társadalomtudományi kutatás egyéb szövegeihez jöhető ágairól (néprajz, történelem stb.). Mindezek természetesen meglehetősen általános megállapítások; az igazi nehézség konkretizálásukkal kezdődne. Ez azonban már meghaladja nem csupán egy szemle, hanem akár egy tanácskozás határait is.

A csoportkutatás irodalmában gyakorta felteszik a címben foglalt kérdést: milyen közérzetnek örvend hát a csoportlélektan? A kérdés költői, s a rá adott válasz rendszerint a szerzők optimizmusának vagy pesszimizmusának kifejeződési módjává válik. Mondjuk inkább azt: a hazai csoportkutatás az elmúlt évtizedben is munkaképes volt, s az ma is. Bizakodjunk benne, hogy ilyen lesz a 80-as évtizedben is, és pedig mind jobb közérzettel.

Irodalom

- ANDREJEVA, G. M., 1980, *Szocialnaja pszichologija*, Izd. MGU, Moszkva.
 BUZÁS László, 1974, *A csoportmunka*, Tankönyvkiadó, Budapest.
 DOBÁK I., VASTAGH Zoltánné, VASTAGH Zoltán, 1976, *Így ismertük meg a diákközösséget*, Tankönyvkiadó, Budapest.
 ENGLÄNDER Tibor, HARSÁNYI István, KOVÁCS Zoltán, 1975, *Vezetői alkalmasság — vezetői készség*, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
 GAZSÓ Ferenc, PATAKI Ferenc, VÁRHEGYI György, 1971, *Diákéletmód Budapesten*, Gondolat, Budapest.

- GÁDORNÉ DONÁTH Blanka, 1980, *Személyiségfejlesztő kiscsoportmunka az iskolában*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HANKISS Elemér, 1982, *Közösségek válsága és hiánya*, In: *Diagnózisok*, Magvető, Budapest.
- HUNYADY György, PATAKI Ferenc, VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya, 1976, *Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HUNYADY Györgyné, 1977, *Kollektivitás az iskolai osztályokban*, A közösségi beállítódás strukturális meghatározói. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KAES, R., PONS, E., 1981–1982, *Les groupes humains: étude bibliographique et documentaire dans l'aire francophone 1946–1976. Bulletin de Psychologie*, XXXV, 17–18, 833–840.
- KOVÁCS Zoltán, 1982, A bizonytalanság forrása döntéshozó csoportokban, *Pszichológia*, 2, 3, 379–410.
- McGRATH, J. E., KRAVITZ, D. A., 1982, Group research, In: *Annual Review of Psychology*, 33, Palo Alto, Calif., 195–230.
- MÉREI Ferenc, 1972, *Közösségek rejtett hálózata*, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- MÉREI Ferenc, 1974, *Szociálpszichológiai vizsgálatok az iskolában*, FPI kiad., Budapest.
- MÉREI Ferenc, VÁRHEGYI György (szerk.), 1976, *Iskolai osztályok szociálpszichológiai elemzése*, FPI kiad., Budapest.
- MÉREI Ferenc, AJKAI Klára, DOBOS Emőke, ERDÉLYI Ildikó, 1981, A pszichodráma játék formalizálása, *Pszichológia*, 1, 25–55.
- PATAKI Ferenc, 1969, A kiscsoportkutatás elméleti problémái, In: PATAKI Ferenc (szerk.) *Csoportlélektan*, Gondolat, Budapest.
- PATAKI Ferenc, HUNYADY György, 1972, *A csoportkohézió*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PATAKI Ferenc, 1977, *Társadalomlélektan és társadalmi valóság*, Kossuth Kiadó, Budapest.
- PATAKI Ferenc, 1980, Új fejlemények a csoportkutatásban, In: PATAKI Ferenc (szerk.) *Csoportlélektan*, 2. kiad. Gondolat, Budapest.
- PETROVSZKIJ, A. V., SPALINSZKIJ, V. V., 1978, *Szocialnaja psichologija kollektiva*, Proszvescsenyije, Moszkva.
- PETROVSZKIJ, A. V. (szerk.), 1979, *Pszichologicseskaja tyeorija kollektiva*, Pedagogika, Moszkva.
- STEINER, I. D., 1980, Mi történt a csoporttal a szociálpszichológiában? In: PATAKI Ferenc (szerk.) *Csoportlélektan*, 2. kiad. Gondolat, Budapest, 82–102.
- TURNER, J. C., 1978, Towards a cognitive redefinition of the social group, Paper presented to the Research Colloquium on Social Identity of LEPS. 17+5.
- VASTAGH Zoltán, 1980, *Mikrocsoportok az iskolai osztályokban*, Akadémiai Kiadó, Budapest.